

JOSEF PETRŽELKA

SMÍCH A PLÁČ V PLATÓNOVĚ DIALOGU FAIDÓN

Faidón, jeden ze Sókratových žáků nebo spíše přítel, vypráví Echekratovi z Fliúntu, co se odehrálo dne, kdy Sókratés vypil v athénském vězení jed a zemřel. Faidón je rád, že může s někým vzpomínat na Sókrata, vždyť jej velmi obdivoval a považoval za nejlepšího a vůbec nejrozumnějšího a nejspravedlivějšího člověka (*Faidón* = Phd. 118a). První věc, na niž si nyní vzpomene a kterou chce Echekratovi sdělit, jsou vlastní dojmy, jež jeho duše prožívala toho podivného dne.

Měl zemřít jeho přítel, možná jeho nejlepší přítel – přesto Faidón nepocítoval lítost. Jak je to možné? Příčinou je Sókratovo chování. Sókratés se totiž choval tak, jako by mu nic zlého nehrozilo, jako by jej nic zlého nečekalo (Phd. 58e). Už na soudu o smrti hovořil ne jako ten, kdo má brzy zemřít, nýbrž jako ten, kdo o ní dokáže beze strachu uvažovat a přemýšlet o tom, co ta smrt vlastně může být (*Apologie Sókrata* 40c nn.). Mohl Faidón takového muže litovat? Ne, mohl litovat nanejvýš sebe, že ztratí takového statečného a vyrovnaného přítele (Phd. 117c-d).

Ale přece jen blízkost smrti vryla své znamení do Faidónovy duše. Necítil si ce lítost, avšak ani radost – a přitom se téměř celý den hovořilo o filosofii, což jej dříve naplňovalo pocitem libosti (Phd. 59a). Zasáhlo tedy toto neštěstí Faidóna tak hluboce, že se stal apatickým? Byly city valící se na něj toho dne tak hluboké a nesnesitelné, že se jeho duše proti nim raději obrnila, aby jimi nebyla zničena? Ne, to bychom křivdili Faidónově duši. On sám se vzápětí opravuje: spíše je to tak, že jsem – a nejen já sám, ale všichni, kteří jsme tam tehdy se Sókratem byli – pocítoval podivnou a nezvyklou směs radosti a zároveň zármutku. Tato směsice pocitů se u nás všech projevovala tím, že jsme se hned smáli a hned zase plakali (Phd. 59a). A to ne proto, že bychom snad byli přecitlivělí – to sama situace si vynucovala v nás tyto dojmy. Kdo byl přecitlivělý – a takový byl Apollodóros, jehož patetická, tj. citům podléhající povaha byla známa i v dalekém Fliúntu (Phd. 59b) –, ten se vůbec neovládal a byl zmítán svými city od rána až do večera toho dne, kdy naposled s přáteli navštívil Sókrata a rozmlouval s ním o filosofii (Phd. 117d).

Apolloďoros plakal a večer doslova řval a nebyl k utišení. Možná bychom mu vytkli jeho přílišnou citovou vnímavost, ale jistě chápeme, proč plakal. Měl Sókrata rád a Sókratés před jeho očima umíral. I všichni ostatní v té chvíli zaslzeli. Avšak kdo se mohl toho dne smát? A přece Faidón zkoumaje vlastní duši sděluje Echekratovi, že se střídavě smáli a plakali. V následujícím textu se pokusíme sledovat běh dialogu *Faidón* právě z tohoto hlediska, z hlediska dvou citových projevů – smíchu a pláče.

„Plakat“ se řecky vyjádří slovesem *δακρúειν*. Protože τὸ δάκρυον znamená slzu, překládá František Novotný sloveso *δακρúειν* na některých místech naším „slzet“. Projekt Perseus¹ nám umožňuje spočítat, že sloveso *δακρúειν* a tvary od něj odvozené použil Platón ve svých dílech na osmnácti různých místech. Jistě očekáváme, že se s tímto slovem budeme setkávat právě ve Faidónově vyprávění. V dialogu po něm pojmenovaném nalezneme šest výskytů tohoto slova, což je podstatně více než v kterémkoli jiném dialogu. I rozsáhlé *Zákony* a téměř stejně dlouhá *Ústava* se v tomto výčtu objeví jen dvakrát. Nikde jinde neskane Platónovým postavám tolik slz z očí, jako právě ve *Faidónu*. Nedivíme se, vždyť i dnes mnohým z nás se hrnou slzy do očí, když čteme o Sókratově poslední číši a o jeho posledních slovech.

Ve *Faidónu* se pláče, ale nenaříká. Naříkat (*ὀδύρεσθαι*) totiž znamená také stěžovat si, být nespokojen; v tom slově je obsažen přinejmenším náznak protestu. Jaký smysl by však měly stížnosti a nespokojenost Sókratových přátel? Velmi malý, vždyť by nic nemohly změnit. Proto pouze pláčí a v jejich slzách se zrcadlí jakási smířenost. Vědí, že neodvrátí to, co jim působí smutek, a vědí, že se s tím musí vyrovnat. Musí se s tím vyrovnat každý sám za sebe, přestože je jich toho dne se Sókratem tak mnoho – ke dvaceti lidem. Nejdříve – mimo Apolloďora – před tímto úkolem stojí zřízenec athénské politické moci, který přichází Sókrata z úřední moci vybidnout, aby vypil jed. Sám musí čelit svým citům, neboť považuje jeho odsouzení za nespravedlivé. Proto i on pláče a s pláčem odchází (Phd. 116b-d). Okamžik, kdy Sókratés dopijí poslední kapky popravčího jedu, přivede ke společnému pláči všechny přítomné (Phd. 117c). Vlastně nepláčí společně, jenom současně. Svůj smutek a svou beznaděj musí překonat každý sám. Faidón to ví, a proto pláče se zahalenou hlavou a taktokrát skryt a sám si zoufá nad svým osudem (tamtéž).

Také Kritón dobře vnímá svou osamocenost, proto ihned odchází z místnosti, když slzy přemohly sebevládu jeho vůle (Phd. 117d). Kritón musí plakat sám, protože on byl tím posledním, kdo se pokusil Sókrata přemluvit k útěku před rozhodnutím soudu. Bylo to den nebo dva předtím a Kritón jistě ještě pocituje zklamání ze svého neúspěchu. Přesto jde ostatním příkladem a ani nevíme jak, opět stojí u umírajícího Sókrata a pomáhá mu zařídít poslední věci na tomto světě a zavírá mrtvému tělu oči (118a). Snad si setřel slzy, vyrovnal se s nevyhnutelným a byl opět schopen jednat. Nenaříkal a nebědoval.

Naproti tomu naříkat (*ὀδύρεσθαι*) člověk nemůže sám pro sebe – nářek je hlasitý (slzy mohou téci i tiše) a vyžaduje pozornost okolí. Je určen pro diváky.

1 <http://www.perseus.tufts.edu/>

Člověk však asi nedokáže takto naříkat, když je jeho bolest příliš hluboká. V takové chvíli pro něj druzí lidé neexistují, neboť proti němu stojí jen jeho bolest. Jí je vydán napospas a nemá sílu naříkat a hlasitě lkát. To je případ Sókratových přátel, a proto se s naříkáním ve *Faidónu* vůbec nesetkáme.

Naříkání je navíc něco společensky nevhodného. Nehodí se Platónovi ani do jeho ideální obce, neboť děsí posluchače hrůzami, jež oslabují jejich statečnost a zbavují je odhodlání konat své povinnosti (*Ústava* 387d-388d). I zde vidíme obraz mužů z *Faidóna*, kteří plakali nad Sókratovou smrtí, ale nenaříkali nad ní. Platón-stavitel obce tvrdí, že ten, kdo nejméně naříká, nejkliidněji snáší neštěstí, jež jej postihlo (*Ústava* 387e). Snad zde myslel na Kritóna, který skrýval i své slzy a dokázal svůj pláč utišit hned, když bylo potřeba přikročit k činům. Jako by se on a jeho druhové, spojeni společnou přítomností u Sókratova umírání, stali vzorem nebo aspoň příkladem pro statečné a neochvějné strážce obce, jež má být dokonalá, i když nikdy nebude uskutečněna.

Platón tedy vymítá nářky z této obce a nepouští je ani do Sókratovy kobky. Nebo jim brání vstoupit citová vypjatost té chvíle samotné? Anebo je snad i toto dílem toho podivuhodného Sókrata? Sókratovými ústy totiž líčí Platón poměry a vlastnosti své obce a jsou to opět Sókratova ústa, jež už v zárodku vyhánějí veškeré nářky ven z vězení. Nejdříve propadne nářkům Xanthippé – jako žena má k tomu sklon a nečiní nic jiného než to, co „dělávají ženy“: běduje, křičí a bije se v prsa (Phd. 60a-b). Je to žena, a proto by jí to Platón snad prominul, i když by si jí nemohl zcela vážít (*Ústava* 387e). Mužům však náleží nepodléhat trápení, nedělat rozmáchlá gesta, nýbrž zůstat klidnými a silnými (*Ústava* 605d-e). Sókratés chce poslední den strávit v mužské společnosti – Xanthippu tedy i s dětmi posílá domů, aby s ní odešly i nářky (Phd. 60a).

Naříkání však není zažehnáno trvale. Vždyť i muži se nechávají dojmout tragickými básníky (*Ústava* 605c-d). Je tedy možné, že vyostřené vzrušení dne, v němž se má zemřít, dolehne i na muže příkladného. Ano, i sám Sókratés připouští, že by mohl podlehnout svému strachu nebo lítosti nad neodvratnou smrtí a – naříkat. Odhalení, že ani nejdokonalější muž není dokonalý stále a nezvratně a že i on má své chvíle slabosti, slouží Platónovi ke cti. Proto raději ze své obce odstraňuje pokud možno všechny podněty, jež by mohly onu skrytou slabost probudit (*Ústava* 607a). Sókratés svůj podnět k nářkům odstranit nemohl, jeho dokonalost se však projevila v tom, že se sám dokázal nářku postavit. A co jiného, co lepšího proti němu postavit než filosofické zkoumání?

Sókratés umírá klidně, protože je přesvědčen, že lidská duše je nesmrtelná. Je snadné tomu věřit, ale je velmi obtížné to dokázat. Filosof však musí vždy požadovat důkaz – a ve *Faidónu* jej požadují Sókratovi posluchači z Théb, Simmias a Kebés. Nespokojí se s prvními důkazy, nýbrž chtějí důkazy přesvědčivější a úplnější. Se svými námitkami a otázkami váhají – bojí se, aby myšlenku o nesmrtelné duši nezpochybnili, a tím Sókrata, jenž už nevkládá naděje do ničeho jiného než do své duše, nezarmoutili (Phd. 84d). Ten se však nikdy nezalekl žádné námitky ani otázky, proto i nyní se zájmem vyslechne myšlenky mladých Thébanů. A shledává je rozumnými. Ale to nesmí být důvodem k nářkům a lkaní. Sókratés chce námitky zkoumat a pokusit se o jejich vyvrácení (Phd. 89b-c).

Přiznává, že v této chvíli mu snad nejde tolik o samotné zkoumání, jako právě o to, je-li duše, jeho duše, nesmrtelná. Kvůli tomu chce podnikat zkoumání a to chce dokázat. I když to nebude důkaz konečný a nezpochybnitelný – alespoň pro tu chvíli bude mít jeho duše klid, a žádná další chvíle přece pro něj není (91b). Kdyby totiž takové přesvědčení pozbyl, musel by si naříkat nad svou situací. Ale to by se špatně odvědil svým přátelům, kteří za ním po celý měsíc chodili do vězení, a špatně by se s nimi rozloučil, neboť by je svými nářky obtěžoval (tamtéž). Nářky je třeba zažehnat. Právě proto chce zkoumat a potvrdit myšlenku, že duše je nesmrtelná. Pokud není, stačí mu na tu poslední chvíli dostatečně zdůvodněná iluze opaku. Nebo možná – ale to už v textu není – mu stačí samo zkoumání, protože to v něm vzbuzuje radost a přivádí jej ke smíchu. Pokud tedy stráví zbylý čas ve filosofickém zkoumání, využije jej příjemně.

Při zkoumání pak záleží pouze na pravdě, nikoliv na tom, jestli se nám dosažený závěr líbí nebo ne. Proto Sókratés nabádá Simmiu a Kebéta, aby bez ohledu na jeho situaci a jeho naděje střežili správnost argumentace, a tak zaručili nalezení pravdy o lidské duši (Phd. 91c). Sókratovo vězení tedy není živnou půdou, která by dávala vyrůst nářkům. Ve vězení totiž vládne filosofie – a ta je protikladem naříkání. Naříkání muselo s Xanthippou odejít ven z vězení, kde je před filosofií uchráněno.

Ale ani zde Sókratův boj proti hlasitému lkaní nekončí. Odeslal sice pryč nářky Xanthippiny, za pomoci filosofie ochránil před nářkem sám sebe. Zbývají ještě jeho početní přátelé. Ti byli po celou dobu také pod ochranou filosofie. Jenže filosofie musí s blížícím se západem slunce skončit, aby Sókratés mohl zemřít. A v té chvíli se ukazuje, že mnohem více pronikl do filosofie a mnohem více si získal její přízeň, neboť vůči nemožnému naříkání je už trvale obrněn. Jeho přátelé se však neudrží a dají se do pláče. Kritón a Faidón pláčí tiše, dokonce se snaží skrývat i své slzy. Avšak všichni nejsou tak stateční a jejich pláč je hlasitý, snad se blíží i nářku. Nevíme to určitě, neboť Platón o nich, možná z taktu, mlčí. Pouze o Apollodórovi, který byl svou přecitlivělostí proslulý, prozrazuje, že „se dal do takového nářku (...), že nebylo mezi přítomnými nikoho, komu by nebylo pukalo srdce (...)“ (Phd. 117d). Překladatel František Novotný je tu k Apollodórovi mírný. Slovo *ἀναβρυχισάμενος* bychom totiž mohli přeložit i jako „dal se do řvaní“, „nahlas zařval“. Apollodórovův projev smutku musel být vskutku výjimečný. Vždyť Platón k jeho popisu použil slovo, které Perseus nikde jinde ve svých řeckých textech nenachází.

Jediný Sókratés ani jednou v dialogu nezapláče a nezanaříká. Jeho filosofická duše se k tomu nesníží. Nebojuje tedy se svými slzami a vzlyky, nýbrž ochraňuje vládu filosofie ve vězení před slabými povahami ostatních. Xanthippu nechal odvést hned ráno, a nyní musí své přátele pokárat, že se chovají podobně jako ona. „Vždyť jsem hlavně právě proto poslal ženy pryč, aby nedělaly takové zbytečné věci; vždyť jsem slýchal, že se má umírat v tichu.“ Tak se uklidněte a pevně snásejte mou smrt (Phd. 117d-e).

Přejděme od pláče ke smíchu. „Směji se“ – Platón používá výrazy *γελῶ*, *μειδιῶ* nebo *επιγελῶ*. Snad by někdo po Faidónově úvodním vyličení smíšených pocitů všech přítomných očekával, že v tomto dialogu najdeme nejvíce

smíchu podobně, jako jsme našli i nejvíce slz. Není tomu tak zcela. *Faidónovi* se blíží *Ústava* – ta ovšem prohrává v přepočtu zasmání na rozsah textu. Vyrovnaný stav s *Faidónem* však drží dialog *Euthydémos*. Jeho smích je zcela jiný než smích *Faidónův*, takže srovnání s ním nám pomůže zvýraznit zvláštnost nálady v Sókratově vězení. Podíváme se tedy nejdříve na nejveselejší Platónův dialog – dialog *Euthydémos*.

I zde naslouchá promluvám velké množství lidí. Tak velké, že v několika řadách obstoupili sedící mluvčí – Sókrata, Kleiniu, Euthydéma a Dionysodóra. Z poslední řady bylo sotva slyšet – za ní už ne, proto když později přišel Kritón, pouze ze stoje na špičkách zahlédl Sókrata, ale hovoru pořádně nerozuměl (*Euthydémos* = Euthd. 271a, 274b-c). Dost lidí na to, aby dokázali ztropit silný povyk a aby se jejich smích donesl až do vedlejších místností gymnasia v Lykeiu. Je jich zřejmě ještě více než ve *Faidónu*. Dělí se na dvě skupiny: jednu tvoří cizinci Euthydémos a Dionysodóros – bratři – a jejich žáci, nohsledi či obdivovatelé. Druhou Kleinias a jeho milovníci, z nichž je jmenován pouze Ktésippos. A Sókratés? Nepatří ani k jedné z nich, ale obě spojí dohromady. Zná jej totiž Kleinias a znají jej Euthydémos a Dionysodóros, kteří by se před krásným Kleiniou rádi předvedli. Přisednou si tedy k Sókratovi, jako to chvíli předtím učinil Kleinias (Euthd. 273a-b).

Halasný smích, který se za chvíli začne rozléhat, má svůj počátek právě v tomto rozdělení naslouchající společnosti. Většinou se totiž směje pouze jedna skupina a zdá se, že se směje na úkor druhé. Jsou to průvodci a milovníci Euthydéma a Dionysodóra, kteří spustí hřmot a smích kdykoliv, když jejich milovaní vůdcové zapletou mladého Kleiniu do svých eristických kliček (Euthd. 276c-d). Smějí se společně a jejich smích se blíží posměchu, neboť vyžaduje, aby se někdo dostal – a ne vlastním zaviněním – do trapné pozice. Proto Sókratés jejich smích přirovná k veselí těch, kteří někomu odtáhnou zezadu stolicí, když ten si sedá, a smějí se jeho pádu na záda (Euthd. 278b-c). Jejich smích je nakažlivý, takže nakonec strhli i všechny ostatní přítomné, aby se smáli s nimi, tleskali a projevovali radost (Euthd. 303b). Vlastně – téměř všichni. Smíchu už dávno propadla skupina Euthydémových a Dionysodórových obdivovatelů, a v této chvíli se rozesmála i skupina Kleiniových milovníků. Avšak sám Sókratés se nesměje; přiznává se Kritónovi – jemuž vše vypráví – pouze k tomu, že vychvaloval a velebil jejich eristické umění (Euthd. 303c). Rady, které jim následně udílí (Euthd. 303d-304a), prozrazují ostrou, velmi ostrou ironii, již Platónův Sókratés bratry častuje a jež uvádí na pravou míru jeho chválu a velebení.

A proč se Sókratés nesměje s ostatními? Nemůžeme odpovědět s jistotou, ale snad se nechtěl smát smíchem, který má blízko k posměchu či výsměchu, neboť jeho podnětem je situace, do níž se dostal někdo druhý. Ve *Faidónu* se Sókratés několikrát zasměje a my uvidíme, že podnět smíchu v tomto dialogu leží zcela jinde, a proto má Sókratův smích úplně jiný charakter.

Podobně jako pláč je zde i smích záležitostí intimní a soukromou, směje se tedy vždy jeden muž, kdykoli právě jemu připadne něco k smíchu. Přestože *Faidón* Echekratovi říká: „hned jsme se smáli a hned zase plakali“ (Phd. 59a), z čehož by se mohlo zdát, že citové projevy byly společné, zasměje se jediný Sim-

mias (Phd. 64a), jediný Kebés (62a, 77e, 101b) a nejčastěji – Sókratés (84d, 86d, 102d, 115c). Sókratés se tedy směje v den, kdy má zemřít? Ano, ba co víc – Sókratés se nezasměje nikdy dřívě, než je odsouzen k smrti. Ironizuje, říká směšné věci, často se za směšného považuje – ale sám se skutečně v žádném jiném Platónově dialogu nezasměje. Pouze u Xenofóna jedinkrát – ale už po svém odsouzení, v *Obhajobě Sókrata (Apologia 28)*.² Proč? Byl to skutečně tak vážný člověk, že mu smích byl cizí? Odpověď na tuto otázku by vyžadovala samostatnou úvahu. My se nyní vrátíme k dialogu *Faidón* a položíme si skromnější otázku: jaké důvody má Sókratés ke svému smíchu a jaký význam mají ta četná zasmání jeho i jeho partnerů pro celkový dojem, jímž dialog působí?

Nejdříve se zastavme u Simmiova zasmání. Právě na něm totiž můžeme náhorně prokázat rozdílnost „faidónského smíchu“ od hřmotného veselí Euthydémových přátel. Simmias se zasmál se slovy: „Při Diovi, Sókrate, ačkoli mi právě teď naprosto není do smíchu, přece jsi mě rozesmál.“ (Phd. 64a-b) Už z této okolnosti můžeme něco vyčíst. Simmias ani ostatní zřejmě nečekali, že by se toho dne mohli smát. Neměli důvod, protože jejich duše pevně ovládal smutek. Proto Simmias říká, že mu není do smíchu. Průvodci Euthydéma a Dionysodóra naopak věděli, co je čeká, a zajisté se těšili, až bratři opět polapí nějakou bezbrannou kořist do sítě svých eristických hříček. V jejich smíchu jako by zaznívala i kapka podlézavosti, neboť Platón naznačuje, že se smějí téměř na povel (Euthd. 276c). To u Simmia nepřipadá v úvahu. Proč se tedy zasměje?

Rozesmějí jej Sókratova slova, že skuteční filosofové se zabývají umíráním a smrtí a na smrt se celý život připravují, proto nenaříkají, když má konečně přijít (Phd. 64a). Na té myšlence samotné však k smíchu nic není, proč tedy ten Simmias – ? Simmias se totiž nesměje samotnému Sókratovu tvrzení, nýbrž asociaci, jež to tvrzení v něm vyvolává. Vzpomene si, že i lidé od filosofie na hony vzdálení považují filosofy za ztracené pro život a soudí – ovšem ze zcela jiných důvodů než Sókratés –, že smrt jim nijak neublíží a naopak je pro ně příhodná (Phd. 64b). Simmiu tedy vlastně nerozesmál vnější podnět – Sókratova myšlenka, nýbrž individuální pochopení Sókratových slov. Nesměje se tedy něčemu vnějšímu, nýbrž tomu, co Sókratés vzbudil v jeho duši, tedy něčemu, co není vidět ani slyšet. To je podstata smíchu ve *Faidónu* a je z toho ihned zřejmé, že se přítomní nemohou smát společně, ale naopak vždy jednotlivě. Podobně se zasměje Kebés, protože mu přijde podivné, že by větší člověk měl být větší hlavou (rozuměj „o hlavu“), tedy věci mnohem menší – copak malá věc může být příčinou jeho velikosti? (Phd. 101a-b) Skutečnost, že se zasměje sám (která je u prvního Kebétova zasmání ještě zdůrazněna tím, že Kebés hovoří svým nářečím – žert se tedy dotkl něčeho, co je jeho duši tak blízké jako jeho jazyk, a jeho smích je velmi intimní – Phd. 62a), snad naznačuje účinnost dialogického tázání – pouze ten, kdo odpovídá, a je tedy nucen se nad otázkami zamýšlet, dokonale pochopí žertovné vyjádření a může se mu zasmát. Ostatním jako by ta souvislost či pointa nedocházela. Nebo snad právě proto, že nemusí odpovídat a pře-

2 Sókratova obhajoba, in Xenofón: *Vzpomínky na Sókrata*, přel. Václav Bahník, Praha 1972, s. 238.

mýšlet, nejsou natolik zaujati rozmlouvou, aby je odvedla od jejich dnešního smutku a aby se jí mohli zasmát? Vtírá se nám do duše tušení, že radost z rozhovoru a zaujetí zkoumáním bude důvodem Sókratových zasmání.

Poprvé se však Sókratés zasmál z jiného důvodu – když Simmias s Kebétem chtěli vyjádřit svou nespokojenost s dosud podanými důkazy pro nesmrtelnost lidské duše. Chtěli se na něco zeptat a zpochybnit Sókratovy argumenty, ale zároveň se báli, že tím Sókratovi přitíží v jeho situaci, neboť bude ohrožena naděje, že duše je nesmrtelná (Phd. 84d) Sókratés se však lehce zasmál: copak mi ani vy – mí přátelé – nevěříte, že to, co mě postihlo, pro mě není neštěstí? (Phd. 84d-e) Tato věta naznačuje velmi zřetelně, že počátkem Sókratova zasmání je jeho vlastní porozumění situaci. Vždyť všichni ostatní – od soudců přes Sókratovy příbuzné až po jeho filosofické přátele – si myslí, že smrt je velmi těžkým trestem. A že člověk se s vlastní smrtí velmi těžce vyrovnává, když už před ní není úniku. Jediný Sókratés je přesvědčen o opaku a vidí v přicházející smrti takovou naději, že jej obavy přátel o jeho náladu rozesmějí.

Jeho následující smích vzbudí opět řeč Simmiova, v níž je duše přirovnávána k harmonii (Phd. 85d-86d). Není zcela jasné, čemu se tu Sókratés směje. Raduje se tak snad nad tím, že Simmiova námitka není závažná, a že tedy nebude problém proti ní argumentovat? Zřejmě nikoliv, neboť ani mnohem hlubší námitka Kebétova jej nezbaví radostné nálady: „rád a laskavě a s milým překvapením přijal řeč těch mladých mužů (...).“ (Phd. 89a) Spíše jej tedy potěšila námitka samotná a Simmiova snaha o vlastní promyšlení toho, co slyšel. Má tedy radost z toho, že Simmias a Kebés chtějí zkoumat s ním a hledat odpověď na otázku, zda je duše nesmrtelná. Sókratés má radost z probíhajícího společného hledání. Jeho radost z Kebétovy horlivosti dosvědčuje Faidón už dříve (Phd. 62e).

Ke stejnému typu smíchu patří i následující zasmání: „Takto tedy má Simmias přívlastek i že je malý i že je velký, protože je uprostřed mezi oběma: u jednoho poddává svou malost jeho velikosti, aby nad něj vynikala, kdežto proti druhému staví svou velikost, vynikající nad jeho malost. A přitom se zasmál a řekl: Podobá se, že se začínám vyjadřovat dokonce až příliš důkladně, ale vskutku tomu asi tak je, jak pravím.“ (Phd. 102c-d; zvýraznil aut.)

Nyní se Sókratés už natolik zabral do zkoumání, že nepotřebuje podněty k smíchu od druhých – rozesměje jej vlastní řeč. Myšlenka si vyžádala důkladné a učené formulace a to Sókrata, uvyklého mluvit „o mezcích, o nějakých kovářích, ševcích a koželuzích“, takže se jeho řeči mohou na první pohled zdát směšné (*Symposion* 221e), pobavilo a přivedlo k smíchu. Směje se sobě, směje se sám a směje se na základě vlastního pochopení.

Nikdo jiný se nemůže se Sókratem zasmát ani při posledním, „tichém smíchu“, neboť chvíle je už příliš vážná – za pár okamžiků Sókratés zemře. Proto je čas postarat se o nutnosti se smrtí spojené. Stará se o ně Kritón: „(...) a jakým způsobem tě máme pohřbít? Jak budete chtít, jen jestli mě dostanete a neutechu vám.“ (Phd. 115c) Sókratés v té vážné chvíli žertuje a vymýšlí vtipy. Chudák Kritón – nechápe, že nebude pohřbívat Sókrata, nýbrž pouze mrtvé tělo! Sókratés však je duše, nikoliv tělo. A je-li duše nesmrtelná, jak se od rána dokazovalo, bude po smrti někde jinde, a uteče tedy Kritónově starosti.

I kdyby někdo z přítomných věřil Sókratovým nadějím na nesmrtelnost duše, přesto by se jeho žertu nezasmál, protože přichází v nevhodnou chvíli – přátelé už začínali plakat a stěží je ještě něco mohlo rozesmát. To nás opět upozorňuje na rozdíl mezi Sókratovým názorem na smrt a pohledem jeho přátel. Sókratés šel své vlastní smrti vstříc klidně a téměř s radostí, zatímco přátelé se děsili smrti svého přítele. Pocity a projevy, jež je doprovázely, nutně musely být jiné, ba dokonce protikladné.

Zbývá nám přehlédnout dialog *Faidón* vcelku s ohledem na smích a pláč. Nejdříve nám *Faidón* oznamuje, že v ten den se všichni střídavě smáli a plakali (Phd. 59a). Pak slyšíme Xanthippin křik a nářek, nikoli však pláč (60a). Když je odvedena, nadlouho mizí i smutek a jeho projevy. Nářky jsou vystřídány filosofií, která naopak u těch, kteří jsou nejvíce zaujati debatou, vzbuzuje smích a radost (Kebétův první smích – 62a – přichází vzápětí poté, co Sókratés stanoví téma dnešní rozmluvy – 61d-62a). Smějí se asociacím, jež v nich přednesené myšlenky vyvolávají (Simmias – 64a-b), smějí se žertovnému podání těchto myšlenek (Kebés – 62a, 77e, 101b; Sókratés 102d), smějí se radostí nad novými podněty a myšlenkami, které se v debatě objevují (Sókratés – 86d). Od okamžiku, kdy filosofický rozhovor skončí a Sókratés přednese závěrečný mýtus, smích zase mizí. Už se nezasměje nikdo jiný než Sókratés, když žertuje o svém útěku z mrtvého těla (115c). Pak se objeví slzy, nejprve v očích státního zřízence (116d), vzápětí v očích všech (117c), až nakonec Apollodóros propukne v hlasitý nářek (117d). Po Sókratově zásahu – už téměř z druhého břehu, vždyť smrtící jed je vypit – se všichni uklidní a zdrží pláče (117e), takže poslední okamžiky Sókratova života se odehrávají v tichosti, jež je přerušena pouze jeho připomínkou, že je třeba dát Asklépiovi kohouta, a Kritónovou krátkou odpovědí (118a).

Střídáním smíchu a pláče s tichem a mlčením se Platónovi podařilo v dialogu dosáhnout neopakovatelné nálady, která působí na čtenáře dodnes. Zvláště působivým motivem je právě individuální, intimní či soukromý smích. Protože ostatní mlčí, proniká smích do ticha a nakrátko vždy ovládne celou věžeňskou celu. Nejedná se však vždy o smích příliš hlasitý – naopak na několika místech Platón píše o „tichém“ nebo „lehkém“ smíchu (*ἡρέμα* – Phd. 62a, 84d; *ἡσυχῆ* – 115c). Snad by bylo možno některé případy přeložit spíše pomocí slova „úsmev“ a předpokládat, že jde o projev zcela nehlasný. Přesto se i nehlasný úsměv odráží na soustředěných tvářích posluchačů, kteří zvědavě sledují každé slovo mluvčího, takže na ně působí. Přitom smích na nás – a snad i na tehdy přítomné – působí silněji než pláč, neboť pláč spíše očekáváme a smích nás za této situace více překvapuje. To přiznává i Simmias (Phd. 64a-b). Nejčastěji se s tímto intimním smíchem setkáme u Sókrata – i to je jaksi pochopitelné, protože těžko bychom hledali intimnější událost v lidském životě, než je vlastní smrt, k níž se Sókratés přibližuje.

Z literárního hlediska tedy můžeme projevy smíchu a pláče uchopit jako prostředky, jejichž prostřednictvím Platón navozuje ve svém díle určitou náladu. Klid a ticho jako pozadí dialogu jí dodává vážnost až jakousi monumentální, ale chladnou vznešenost. Smích, který to ticho člení a časově strukturuje, přináší

zase určitou vřelost a lidskost, jež nám činí dialog bližším. A především nás jemně upozorňuje na to, jak niterně byl Sókratův život propojen s filosofií.

Naši úvahu pak můžeme zakončit otázkou: jestliže některé motivy v dialogu *Faidón* pochopíme jako Platónovy literární prostředky a jako jeho uměleckou licenci, nemusíme potom pochybovat i o obsahové autentičnosti celého rozhovoru z posledního dne Sókratova života?

PRAMENY

Použity byly Platónovy dialogy v překladu Fr. Novotného:

Faidón, Praha: Oikúmené ⁴2000.

Euthydémos, in *Euthydémos. Menón*, Praha: Oikúmené ²1992.

Ústava, Praha: Oikúmené ²1996.

Symposion, Praha: Oikúmené ³1993.

Plato, *Dialogi*, ed. C. F. Hermann. Vol. I, Lipsko 1904; Vol. III, Lipsko 1906; Vol. IV, Lipsko 1907.

DAS LACHEN UND DAS WEINEN IN PLATONS DIALOG *PHAIDON*

In diesem Dialog erzählt man über den letzten Tag von Sokrates. Daher scheint es uns natürlich, dass seine Gefühle, wie auch die Empfindungen von seinen Freunden, die zum letzten Mal gekommen sind, um Sokrates zu besuchen, in diesem Text sehr intensiv sein werden. Es ist zu erwarten, dass man hier oft weint, öfter, als in irgendwelchem anderen Dialog. Dagegen würden wir etwa nicht erwarten, dass hier sehr oft auch Lachen vorkommt. Und am meisten überrascht uns die Tatsache, dass *Phaidon* der einzige Platons Dialog ist, in dem auch Sokrates lacht. Im Vergleich zu anderen Platons Werken, in denen auch viel Lachen erscheint, wird klar, dass die Gefühle und ihre Äußerungen im *Phaidon* durchaus intim sind. Jeder der Sokrates Freunde erlebt allein diese Gefühle. Man kann sagen, dass der kommende Tod die Trauer und das Weinen ausruft und das lange philosophische Gespräch demgegenüber die Freude und das Lachen erklingen lässt. Aus literarischem Standpunkt ist zu beschließen, Lachen und Weinen sollen bei Platon als Mittel zum Erwecken einer beabsichtigten Stimmung im Leser dienen.

LAUGHTER AND WEeping IN PLATOS DIALOGUE *PHAEDO*

In this dialogue there is narrated the story about the last day of Socrates. It is a matter of course that the feelings of all the participants in such a day were very intensive. We would expect there was much crying in Socrates' prison – more than at any other dialogue. On the contrary we are surprised to find that there is also much laughing. The most surprising fact is that *Phaedo* is the only dialogue where Socrates himself is laughing. In the comparison with the other dialogues – in which performing characters are also laughing a great deal – it is shown that the feelings and its manifestations in *Phaedo* are very intimate. Each of the Socrates' friends experiences these feelings alone. It is possible to say that approaching death excites in the present friends sorrow and weeping whereas the long philosophical dialogue creates pleasure in the participants and makes them laughing. From the literary point of view we can come to the conclusion that laughter and weeping serve to Plato as the means for bringing about the intended mood at the reader.